

УДК 1(091)  
ББК 83.34Ук1

Марія Кашуба

Львівський національний університет імені Івана Франка

## ТВОРЧІСТЬ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА В КОНТЕКСТІ ПСИХОАНАЛІЗУ

© Кашуба М., 2006

**Порівнюються дослідницькі спроби пошуку символічно-підсвідомих та міфологічних основ творчості Шевченка. С. Балей зосередив увагу на фемінному началі, Г. Грабович, О. Забужко та Д. Донцов аналізують Шевченків міф України.**

**Ключові слова:** Шевченко, Балей, психоаналіз.

**A research attempts to determine mythological and symbolic subconscious basis of Shevchenko's works are compared. Accordivy to the research S. Baley was focused on feminine element, G. Grabovych, O. Zabuzhko and D. Dontsov were analysing Shevchenko's myth of Ukraine.**

**Key words:** Shevchenko, Baley, psychoanalysis.

Підсвідому основу творчості Шевченка, її глибинні витoki й зумовленість найхарактерніших образів та сюжетів намагалися прослідкувати й проаналізувати багато дослідників. Серед них найвагомiшi спроби зробили Степан Балей [1], Григорій Грабович [2] та Оксана Забужко [7]. Якщо С. Балей спробував підійти до творчості українського поета з мірками психоаналізу ще в часи найбільшої популярності цієї філософської школи початку ХХ ст., то двоє наступних авторів звернулися до цієї теми наприкінці століття. Спробуємо тут виділити найважливіші моменти, зауважені згаданими дослідниками щодо глибинних, підсвідомих пластів творчості Т. Шевченка.

Насамперед – Степан Балей, поки що маловідомий у сучасному науковому світі академік європейського вишколу у гуманітарній сфері, який протягом півстолітньої творчої активності всебічно й послідовно опрацював власну фундаментальну теорію персонології. У полоні європейського захоплення відкриттями школи психоаналізу, зокрема З. Фрейда, С. Балей присвятив окрему працю спробі з'ясування глибинних основ творчості Шевченка – обширну статтю під назвою “З психології творчості Шевченка” [1]. Як стверджує сам автор, він поставив собі за мету показати, що “поетів культ для жіноцтва, а особливо почесть його до материнства, його ніжний згляд для “незаконних” матерів-покриток – не є лиш проявом високого усупільнення поета, виразом його любови до ближніх і співчуття до покривджених, але має iще свою, так сказати б, особисту сторону; що він є показником якогось душевного процесу, що лежить поза областю суспільницьких інтересів поета” [1, с. 174].

Дослідник переконаний, що вихідним пунктом цього процесу є психічна травма Шевченка через раннє сирітство, втрату матері й самотність. Намагання поета подолати цю душевну кризу-травму й віднайти стан рівноваги спричинилося до його внутрішнього зусилля здобути у творчій уяві те “що неможливе насправді”. Впливом образу втраченої матері С. Балей схильний пояснювати й специфічну забарвленість еротики Т. Шевченка, сповненої глибокого пієтизму й дитячої

відданості. Щодо болю й терпіння страждених жінок, кинутих на поталу лихою долею, яка розтоптує святість їх тіла й душі, то дослідник вважає недостатнім обґрунтування таких образів лише бажанням поета захистити покривджених. Тут також потрібно шукати глибшої підстави: “Поет вчуває в них своє власне я; святотацтво, яке dokonується на цінностях їх ества, є прообразом святотацтва, яке довершується у поета самого на цінностях його власної душі. Святість, що в образах тих жінок вицвітає з їх поганьблення і осквернення, є святістю почування його власної душі, що родиться там з неповинного страждання” [1, с. 175]. Отже, не заперечуючи реалістичного змісту творчості Шевченка, вбачаючи в ній відгомін соціальних проблем, психолог С. Бaley схильний дошукуватися глибинних коренів його поетичних образів, якою є підсвідомий зміст душі поета.

Інтерес до “глибин душі”, відображених у мистецькому творі, особливо загострився в добу модерну, коли символічне мистецтво відкрило простір для філософського розмірковування над таємницями смислу певного твору. Із викладу основ психоаналізу С. Бaley, яким він розпочинає свій розгляд-аналіз психологічних глибин творчості Шевченка, бачимо, що теорія Фрейда ще не цілком визнана, має багато як супротивників, так і прихильників. Що цікаво, у цих пошуках і суперечках С. Бaley знаходить одну оригінальну рису, яка є для нього беззаперечним відкриттям і послужить ключем для подальшого аналізу творчості митців, зокрема Т. Шевченка. Йдеться про те, що усі психоаналітичні школи надають великого значення переживанням дитячого віку і їх впливу на подальший психічний розвиток особи. Саме увага до цього ракурсу психоаналізу дає змогу С. Бaley досліджувати окремі, як він зауважує, прояви Шевченкової творчості, сподіваючись, що “вказане психологічних основ цих проявів у душі поета, зможе і їх самих зробити в дечім більш зрозумілими і виказати зв'язь, що лучить поодинокі області творчості Шевченка між собою” [1, с. 180].

Першим підсвідомим глибинним мотивом еротичних проявів у творчості українського поета С. Бaley вважає “ендіміонський” мотив. Почерпнутий з античної міфології сюжет про несміливого закоханого юнака Ендіміона, якого уві сні пестила богиня Селена, досить розповсюджений у мистецтві (Гамсун, Данте, Словацький), численні романи про любов “пажа” до “дамі” тощо. У Шевченка С. Бaley помічає цей мотив насамперед у “Гайдамаках”. А у вірші “Мені тринадцятий минало”, навіяний нездійсненими бажаннями і переживаннями сирітства й бідності, цей мотив С. Бaley пов'язує з чутливістю й мрійливістю поетової душі. Його розвитку сприяла самотність, нездійсненність планів особистого життя. До цього додалося й невдоволення суспільними подіями: “Не інакше як з особистими хотіннями поета діяло ся із бажаннями, що виростали в його душі на тлі загальних, національних чи суспільних почувань. Тут також приходилося поетови “завдавати серцю жалю”, що не осушав ся ідеал такого життя України, який він леліав в душі” [1, с. 185].

Проте цілковитим мрійником-романтиком Шевченко так і не став. Реальність, страшна й дошкульна, обмежує мрійливість поета і ці межі на його уяву накладає його сумління. С. Бaley переконаний, що саме сумління заступає силу “ендіміонського” мотиву в підсвідомості Шевченка, який надавав надто серйозної ваги дійсності, щоб викривляти її образ уявою чи мрією. Поет не схильний разом з Гегелем твердити, що “все дійсне розумне”, бо “має незвичайно високу вразливість на дісонанс між тим, що повинно б бути, а тим, що є в дійсності; біль із-за того, що “правда п'яна спить”, навіщував його дуже часто... “Латана свитина” дійсності ставала заслоною між ним і мрією і гасила її чар” [1, с. 186–187]. Поясненням такого своєрідного роздвоєння між мрією й дійсністю є той факт, що Шевченко часто ідентифікує себе з історичними постатями, їх вчинки пояснює впливом своєї власної психіки, власними почуттями й бажаннями. С. Бaley називає цю рису “спосібність вчувати свою душу в інші ества” [1, с. 189], але вона обмежується лише симпатичними для поета постатями чи предметами [Ярема, Чернець, тополя]. І все ж таки “ендіміонський” мотив у творчості Шевченка надзвичайно сильний, туга за родинним, материнським теплом, жіночою ласкою пронизує “червоною ниткою” творчість поета, особливо помітна в роки заслання. У споминах дитинства “Мені тринадцятий минало” вражають своєю психічною глибиною почуття відчуженості від світу, самотності, що холодить душу й спричиняє страждання, з одного боку, а захоплення, піднесення духовне після поцілунку й ласки дівчини, з другого, викликає у

ліричного героя містичне почуття поєднання з Богом, оволодіння цілим світом, яке можна порівняти зі справжнім містичним екстазом. С. Балеї, однак, не схильний вважати тенденцію до витворення фантастичних образів, асоційованих чи то з матір'ю, чи то з коханою, що пов'язані з дитячими переживаннями, досить виразною у творчості Шевченка. Такі спогади дитинства виринали лише тоді, коли поет шукав у дійсності відповідника до образу вимріяної, ідеальної коханої чи матері. Цей феномен дослідник вважає аналогічним до міфотворчості багатьох народів: "Так міт про рай страчений людськістю є проекцією ідеальних, нездійснених бажань людства в дитинячі його часи; він є перенесенням в минуле образу щастя і совершенства, за яким тужить людство. А якому теперішню дійсність не дає осушення" [1, с. 192].

Фантазіям Т. Шевченка на жіночу тематику С. Балеї знаходить інше пояснення – фемінізм самого поета, який у автобіографії описав себе подібним до дівчинки, особливо очима. Жіночою, тобто по-жіночому вразливою й емоційною була і його душа. Ця психічна риса, вважає дослідник, є вагомою причиною того, що поет так глибоко розуміє душу жінки і так співчуває її долі. Прослідковуються прямі аналогії між почуттями й бажаннями жіночих образів його творів, їх доля нагадує долю поета, а їх переживання – самотність, нудьга, знедоленість, невсипущість любовної туги – нагадують його переживання: "Його "я" криється в тих постатях, хоча поет не освідомлює собі сего як слід. Таким чином креованне таких постатей дає поетови нагоду до виливу власних, особистих почувань, до облекшення власної душі, до "катарзи" в розумінню Аристотеля" [1, с. 193].

Причину такої непрямой форми вислову поетом своїх почуттів, такого способу об'єктивації своєї душі, коли вона виступає в чужому вигляді, С. Балеї вбачає в імперативах суспільної етики, які схвалюють співчуття чужому горю, змушують надавати своїм почуттям суспільного характеру. Однак у Шевченка власна гірка доля об'єктивується саме в жіночих образах. Вагома причина такого феномена – прагнення якнайяскравіше й найсильніше висловити свою велику трагедію, відсутність у його житті повноти любові й краси. Ця трагедія набрала у творчості поета образу молодой й гарної жінки, чия доля немилосердно скалічена: "З сеї причини образ жінки здоптаной судьбою притягав до себе поета своїм внутрішнім контрастом, даючи йому можливість вчувати там своє власне я, його власне горе і при тім скріпляти і поглиблювати відчуження сего силою контрасту лежачого в тім образі" [1, с. 194].

Ще один момент, який схилив поета об'єктивувати своє переживання в жіночих постатях, – це оцінювання жінки як храму святості. У творах Шевченка С. Балеї прослідковує певну еволюцію – від захоплення красою жінки до її обоження, апогеем якого є ототожнення Богородиці з покриткою [поема "Марія"]. Дослідник вбачає тут аналогію з глибокою душевною драмою поета, невлаштованого й розчарованого в житті, якого боляче ранило і власна доля, і доля свого народу. Якщо в "ендиміонським" мотиві у творчості Шевченка С. Балеї вбачає пов'язаність жінки з чимось світлим, "втихомиренням" болю, осушуванням сліз та упованням на щастя, то у пізніших творах помітно. "Як жінка сама стаєть ся олицетворенням недолі, образом болю і муки. Сі два способи відчуження жіночого світа, додатній і від'ємний, оптимістичний і песимістичний ведуть з собою в душі поета боротьбу о перевагу, в якій другий поволі бере верх" [1, с. 197–198]. В образі матері-покритки з поеми "Наймичка" перемагає все ж таки любов, добро, ласка й щастя, які охоплюють і матір, і сина. Наймичка як мати-покритка виявляється ангелом-хоронителем, а сам поет виступає в образі Марка-сина, і в цьому сюжеті С. Балеї вбачає поєднання творів уяви поета, сформованих на еротичній основі, з творами фантазії, що виростили на співчутті до поганьбленого материнства.

Постать мадонни дослідник вважає вершиною творчості Шевченка, де виразно виступає прихована у ранніх творах риса святості. Контраст цієї постаті, той факт, що її святість перебуває близько до її зганьблення, що вона десь із цього зганьблення і всупереч йому виростає. С. Балеї виходить з психіки Шевченка: "Постать мадонни являєть ся з сего боку образом дороги, по якій ішов внутрішній розвій поета, котрий розвивав скарб святості власної душі, борючись проти знеславлення його через злих людей і лиху долю" [1, с. 200].

Попри популярність психоаналізу в той час, коли С. Бaley писав свої розважання про творчість Т. Шевченка, він не схильний зводити феміністичну тему поетових творів лише до “лібідо”, дитячої сексуальності, зокрема до образу матері поета, а намагався показати, що постать матері-покритки є “відблиском нутра поетової душі” [1, с. 204]. Це “нутро” можна розглядати як сукупність різних переживань, тим більше, що “у психіці поета лежить дуже сильний склін концентрувати всі зображення й переживання і всюди вчувати своє власне я” [1, с. 204]. С. Бaley не вбачає суперечності в тому, щоб поєднати два мотиви, тобто “що ідеальна жіноча постать Шевченка є з одного боку формою, під якою автор об’єктивує нутро власної душі, а рівночасно є “сублімованим” образом його матері” [1, с. 204].

Контрастність, своєрідна роздвоєність “жіночої теми” у творчості Шевченка, яку першим намагався висвітлити С. Бaley, привернула увагу дослідників другої половини ХХ ст.: Григорія Грабовича [2] та Оксани Забужко [7]. Г. Грабович, протиставляючи емоційним, заполітизованим тлумаченням творчості поета власне, що випливає з позицій структуралізму, намагається розшифрувати коди міфологічного мислення Шевченка на ґрунті взаємовідносин культури й міфології і символічного аналізу. В основу аналітичної моделі він покладає дуалізм Шевченка, але вже дві його особистості. Одну він називає “пристосованою”, раціональною, адже навіть протестуючи проти царизму й кріпацтва, поет усвідомлює себе часткою імперської реальності [“Щоденник”, російськомовна проза, листи]. Друга представлена поезією, вона “непристосована”, обдарована напруженою емоційністю, що поляризує дійсність на сакральну й профанну, священну й буденну. Світ для цієї особистості поділений на абсолютне Добро і абсолютне Зло. “Поет так само розірований: він чи, власне, його ліричний персонаж – або жертва, один із принижених і зневажених [байстрюк, сліпий, волоцюга-кобзар, покритка, навіть грішник, як, наприклад, у вірші “Чи то недоля та неволя...”], або ж мученик, пророк, остання надія своєї нації” [2, с. 17].

Хронологічно, з погляду біографії поета, ці дві особистості накладаються на різні періоди життя. “Обізнаний зі світом оповідач” у зрілому віці, автор “Щоденника” і повістей протистоїть ліричному героєві поезій, де “я” сформоване досвідом дитинства і юності. Але власна символічна біографія Шевченка переплетена у поезії з “колективним, міфологічним пластом”: “Світ дитячих спогадів, світ юнацьких переживань викликає особливий емоційний стан, який, своєю чергою, активізує “колективну” підсвідомість. Ясно, що тільки в українській поезії душа Шевченка резонує влад з “національною душею”, тобто з усім діапазоном спільних, не до кінця виказаних знань, почуттів, вражень” [2, с. 18–19]. Саме “український світ” дає поезії основу для символічного коду, а “непристосована”, бунтарська особистість оживляє цей світ і це затьмарює образ справжнього Шевченка. Г. Грабович вважає, що “поет є продуктом і героєм свого власного міфа” [2, с. 19].

Аналізуючи творчість поета, дослідник привідкриває закодовані в символах-поняттях глибинні пласти підсвідомого, яке виявляється справжнім змістом Шевченкових творів. Це стосується насамперед історії України, картин минулого, що постають перед читачем російськомовних повістей і залишають “щемливе відчуття розладу, навіть прокляття, яке приховується під зовнішністю існуючого ладу” [2, с. 31]. Хоча у творчості українського пророка є багато художніх картин на історичну тематику, де з певною вірогідністю відтворено події минулого, все ж Г. Грабович вважає, що поет відтворював не таку історію, яку можна пізнати шляхом раціонального дискурсу, а “цю правду можна пізнати тільки звернувшись до колективної душі власного народу. Її треба не вивчати, а відчувати чи сприймати як одкровення. Вона неподільна, незмінна й трансцендентна, так само, як трансцендентні поетові ключові метафори – слово, воля, правда” [2, с. 34].

Подібне відтворення історії є постійною трансформацією історичного змісту в міфологічний і символічний, що Г. Грабович називає метаісторією, коли дослідник чи поет дошукується глибокого, істинного, часто спотвореного й забутого, або прихованого значення подій. У Шевченка історичне минуле незмінно реалізується в колективних формах, зберігається у колективній пам’яті. У піснях, думках, легендах, втілюється в напівлегендарних героях. Проте український поет відходить від канонів романтичного історизму, що сформували тип стороннього спостерігача чи навіть

політика. У нього минуле, історизм – “функціонально дієвий”: “Історичному значенню, розкритому Шевченком, належить унікальна й глибинна роль – відродити, вилікувати й визволити народ, стати істинним творцем його духовного відродження” [2, с. 51]. Оскільки поет постає як знавець сакральної істини, історії-правди, то цей феномен можна пояснити глибинною трагедією його власного життя, в якому переплелися національна й особиста доля. Поет виступає посередником між небом і землею, обранцем трансцендентних сил, покликаним до “проклятої” і водночас “святої” роботи – розкодувати для нащадків глибинні причини трагічної долі вітчизни, донести до них “універсальні істини української культури. Г. Грабович, керуючись структурно-антропологічним підходом до міфа, опрацьованим К. Леві-Стросом і В. Тернером, запропонував модель міфологічного мислення Шевченка. Він переконаний, що “у суті Шевченкової поезії лежить міфологічне мислення й особливе міфологічне сприйняття України... Міф становить базовий код Шевченкової поезії. Однак міфологічний код з’являється тільки в поезії, в той час, як інший базовий код Шевченкової творчості, а саме – психологічний, чи символіко-автобіографічний, знаходимо в усіх головних формах його самовияву: в поезії, прозі, а також у живописі. Хоча обидва коди становлять незалежні системи, особистісні й міфологічні компоненти, пов’язані між собою: міфологічне зображення України і символічний автопортрет митця моделюють і відображають одне одного. При розкритті міфологічного значення, котре існує на глибинному рівні, виявляється також індивідуальна психологія поета” [2, с. 155–156].

Ці слова, на наш погляд, цілком співголосні з розвідкою С. Баляя про психологічні глибини творчості Шевченка, однак Г. Грабович значно розширив панораму підсвідомої основи поетових візій. Передусім американський дослідник розкрив Шевченкову міфотворчість у синхронному контексті, паралельно з іншими слов’янськими поетами-романтиками, що оспівували й абсолютизували власну націю та її історію. Оксана Забужко вважає, що феномен Шевченка в християнській цивілізації не винятковий і в діахронному аспекті він вписується у ряд “творців національно-консолідуючого міфа від Данте й Сервантеса до Гете” [7, с. 15].

Водночас українська дослідниця категорично проти “розірваності” чи роздвоєності постаті поета, вона вважає, що Шевченків міф України побудований на цілісному уявленні, поет “інтуїтивно бездоганно точно розумів цей символічний тип співвідношення між собою та “уявною спільнотою”. Про що свідчать його слова: “Історія мого життя становить частину історії моєї батьківщини” [7, с. 23]. Більше того, вона вважає, що поет “українізував” християнський міф, виявившись “розп’ятим” між двох антагоністичних течій – офіційно-церковної та стихійно-народної релігійності. Від часів Шевченка духовна історія України розгортається, співвідносячись з ним, як із своєрідним абсолютом, – символічно персоніфікованою, втіленою єдністю сутності й існування в межах національного світу. О. Забужко впевнена, що “тільки розуміння створеного Шевченком міфа як авторського здатне забезпечити справді синтетичний підхід як до самого предмета, такого трудновловного й незмінно вислизаючого крізь вічка категоріальної сітки вузькоспеціальних дисциплін, так і до історії пізнання цього предмета – коли міф через синтезовану ним національну культуру береться пізнавати сам себе, підносячись до рефлексії над самим собою. Українське Шевченкознавство... об’єктивно є... самопізнанням міфа” [7, с. 34].

Дослідниця критично ставиться до “серйозного методологічного прорахунку” Г. Грабовича, стверджуючи, що він “взявся” відсікти створений Шевченком міф України від міфа його життя, словесний – від загальнокультурного як буцімто національної недуги” [7, с. 36]. Йдеться про уявне “роздвоєння” особистості поета, як це згадано вище, на “пристосовану” й “непристосовану”, або “імперську” й “українську”, “свідому” й “підсвідому” або навіть “колективно-підсвідому”, чи “огрубляючи “під Фрейда” – українське “Я” та імперське “Воно”. Уся праця О. Забужко є фактичним спростуванням такого роздвоєння, і ствердженням того, що “зовсім годі віднайти якусь різницю між російськими і українськими писаннями: під оглядом сенсожиттєвих ціннісних орієнтацій єдність Шевченківської особистості, відбита в повному корпусі його текстів – точніше, в наскрізному, крос-темпоральному, крос-жанровому і навіть крос-лінгвістичному Шевченковому

тексті – справді вражаюча” [7, с. 38–39]. Дослідниця покликається на Євгена Маланюка, який ствердив, що і свідомість Шевченка, і його творчість є рідкісним в історії культури прикладом органічного, суцільного зростання особистості та її світогляду – “вверх” [7, с. 39].

Проаналізувавши під таким кутом зору і творчість, і життя українського поета, О. Забужко розкрила сотворений ним міф України, в якому і її минуле, й теперішнє, і майбутнє поєднані в одну цілісність. Оскільки трагічне минуле й теперішнє України як і її національна доля універсалізується Шевченком у контексті християнського міфа гріха й спокути, то й майбутнє у цьому контексті виглядає апокаліптичним. Щодо особного шляху України, її історичного порятунку із “національно-специфічного пекла”, то О. Забужко висновує, що “...визволення України як колективного індивіда має відбутися насамперед через очищення-“освячення” її душі. Піднесення її на височінь, у принципі, недосяжну для зла” [7, с. 140].

На початку ХХ ст. Дмитро Донцов одним із перших намагався розшифрувати Шевченків міф України. Донцовська герменевтика спричинилася до трансформації Шевченкового міфа України в ідеологію українського інтегрального націоналізму, що стала для нього майже релігією. Донцов виходив із переконання, що саме Шевченко оспівав Україну як “козацьку землю”, “козацьку Україну” [3, с. 14]. Він виразно відчував розподіл “людности України” на дві частини: на войовничу, організуючу і працюючу, на людей шаблі-булави і плуга-коси, або на козаків-“свинопасів”. На протилежних полюсах соціальної структури перебувають “вяті лицарі” та “ідлії раби” [“родивий”, козаки і “лебеї-гречкосії” [“Неофіти”], простий народ і лицарі [“Гайдай”, “Кавказ”] люди “білого тіла” і “свинопаси” з “гнилим серцем” – таке вічне протиставлення двох каст у цього “ужицького поета”, – зазначав Д. Донцов [6, с. 110]. Розрізнити ці два типи можна за ставленням до суспільного ідеалу: “Плебея пізнаєте по його тузі. За “соціальною справедливістю”. За рівністю “хоч би під тираном”, Пана – пізнаємо по його тузі за свободою, все одно якою ціною” [4, с. 52].

Сам Шевченко знав, – переконаний творець інтегрального націоналізму, – що тих “незрячих, душевбогих гречкосіїв” можна визволити лише силою й подвигом “лицарів святих”. Він виділяв тих людей як носіїв шляхетної душі, людей честі, героїчної вдачі. Вони володіли кодексом честі, голоті незрозумілим. Д. Донцов переконаний, що поет бачив спасіння лише у воскресінні лицарства на Україні. Воскресле козацтво мало виконати в пророчій уяві Шевченка велику місію: визволити Україну від нової “орди варварів”, якою була Московщина [4, с. 161]. Донцов вважає народ пасивним чинником, а носієм ідеї спасіння є активна меншість. Вона формує для несвідомої маси ідею, робить її доступною цій масі, мобілізує народ для боротьби за цю ідею [5, с. 285–286]. Можна у цій думці знайти паралель з думками Шевченка, особливо концепцією визволення України, наявну в творах останніх років життя. Ідеологія Д. Донцова в певний спосіб споріднена з Шевченківським міфом України, оскільки поет також сподівався на відроджений козацький дух у символічному молодому пагінні, що пробивається з-під землі біля старезного дуба – символу України.

Отже, в контексті модного у перші десятиліття ХХ ст. психоаналізу С. Балея започаткував цікаву сторінку українського й не тільки шевченкознавства – дослідження підсвідомих, глибинних витоків його оригінальної творчості. Якщо психолог С. Балея зосередився на аналізі фемінного начала як складової підсвідомого, що визначало тональність Шевченкової творчості, то інші дослідники [Д. Донцов, Г. Грабович, О. Забужко] дошуковуються “колективного несвідомого” – міфологічних пластів, що дає змогу аналізувати творчість поета значно глибше й багатогранніше.

1. Балея Степан. *З психології творчості Шевченка* // Балея Степан. *Збір. творів. У 5 т. Т. 1.* – Львів–Одеса: ІФЛІС ЛФС “Cogito”, 2002. – С. 174–210. 2. Грабович Григорій. *Шевченко як міфотворець.* – К.: Радян. письм., 1991. – 211 с. 3. Донцов Д. *Правда прадідів великих.* – Філадельфія: Вид-во Гол. управи організації Чотирьох Свобод України, 1952. – 95 с. 4. Донцов Д. *Незримі скрижалі Кобзаря [містика лицарства запорозького].* – Торонто: Гомін України, 1961. – 230 с. 5. Донцов Д. *Хрестом і мечем.* – Торонто: Гомін України, 1967. – 320 с. 6. Донцов Д. *Дух нашої давнини.* – Дрогобич: Відродження, 1991. 342 с. 7. Забужко О. *Шевченків міф України. Спроба філософського аналізу.* – К.: Абрис, 1997. – 142 с.